

Vladimir Šulentić
HR – 53000 Gospić
vladimir.sulentinc@gmail.com

Stručni članak
(primljeno 4. 10. 2021.)
UDK 655.3(497.562Gospić) "18/19"

GOSPIĆKA TISKARSKA I KNJIŽARSKA DJELATNOST OD RAZVOJAČENJA VOJNE KRAJINE DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

U radu se kronološki prikazuje razvoj organizirane tiskarske i knjižarske djelatnosti kroz razdoblje od sredine druge polovice 19. stoljeća, pa do Drugog svjetskog rata odnosno prestanka djelatnosti gospićkih tiskara u privatnom vlasništvu. Početci djelatnosti javljaju se dolaskom knjigoveškog obrtnika Juraja Krmpotića iz Primorja u Gospić i otvaranjem prve knjižare s knjigoveškim uslugama. Do pojave prvog tiskara, Senjanina Marijana Župana proći će cijelo desetljeće, ali njegov je dolazak uskoro otvorio put ostalima te će tijekom više od pola stoljeća u Gospiću istodobno djelovati najmanje dvije, a u nekim trenucima i tri dobro organizirane tiskare sa školovanim tipografima i slagarima. Osim tiskanja, tiskare su se bavile uvezivanjem knjiga, a zasebno su djelovale i knjižare. Početkom 20. stoljeća, također došljak, Matej Maksimović unio je novost na lokalnom tržištu osnivanjem tvrtke koja je objedinjavala sve navedene usluge. Svi gospićki tiskari preživjeli su Prvi svjetski rat i očuvali su svoje tiskare nastavljajući s radom u novostvorenoj Kraljevini SHS u kojoj im se pridružila i tiskara Kolačević. Zahvaljujući ulozi Gospića u međuratnom razdoblju kao administrativnog središta ličkog područja te njegovom usporenom, ali ipak kontinuiranom razvoju, posla je bilo dovoljno za sve obrtnike ove struke. Posljedice Drugog svjetskog rata dovele su do kraha tiskarske i knjižarske djelatnosti u Gospiću u onom obliku kakva je neprekidno postojala više od šezdeset godina.

Ključne riječi: Gospić, knjigoveža, knjižara, slagar, štampar, tiskara.

Uvod

Iako neizostavnim elementima povezan s dosad objavljenim člancima na temu lokalne periodike, ovaj rad u cijelosti je usmjeren na tiskarsku djelatnost u Gospiću do Drugog svjetskog rata. Pod tim se konkretno podrazumijevaju proizvodni procesi tiskara i cjelokupno tiskarsko postrojenje te knjižare i papirnice kao glavna distribucijska središta tiskovina kao i njihovi vlasnici. O starim gospićkim novinama, kao primarnim nakladama lokalnih tiskara pisano je u više navrata i na različite načine. Obrađivani su kroz stručne radove Ane Tomljenović te kroz tekstove autorice, Gospićanke Antonie Došen (Došen 2013: 327-344, Došen 2020: 187-221) u kojima je analiza periodike na području Gospića dosada svakako najjezgrovitije prikazana.

Rad na temelju arhivske i povijesne građe, lokalnih novina i slikovnih priloga donosi pregled tiskarske i knjižarske djelatnosti s posebnim osvrtom na ličnosti samih vlasnika i njihovu ulogu u djelovanju spomenutih institucija te lokacija na kojima su bile smještene. Neizostavna i dragocjena prednost u istraživanju ove teme bili su uvezani pretisci gospićke periodike recentno objavljeni u izdanju Državnog arhiva u Gospiću s predgovorima dr. sc. Ivice Mataije, i dr. sc. Sanje Vrcić-Mataija.¹ Razlog odabira ove teme ponajprije leži u činjenici da su Ličani vrlo rano imali potrebu zabilježiti bitne trenutke svoje povijesti te je, shodno tome, logički nametnuta i potreba da se kritički sagledaju komunikacija i odnos između različitih autora, uredništava i čitateljstva. U kontekstu neistražene teme, neizostavno treba spomenuti Franju Župana, rođenog Gospićanina², jednog od začetnika modernog knjižarstva i tiskarstva u Hrvatskoj. Iz njegovog knjižarsko-tiskarskog obrta razvila se tiskara Ljudevita Gaja te je iz nje kasnije nastala tiskara i knjižara Dragutina Albrechta, kao najekspoziranija institucija na tome polju u više od osamdeset godina (1865. – 1947.).³ Uz navedeno, poticaj istraživanju i pisanju o gospićkom tiskarstvu leži u rečenici, objavljenoj prije više od 115 godina povodom 25-godišnjice rada gospićkog tiskara Marijana Župana: „...Danas sutra, tko bude pisao kulturnu povjest ovoga kraja, morat će se osvrnuti i na rad našega Marijana...“⁴

1 Predgovor pretisku novina *Srbini* napisala je dr. sc. Antonia Došen.

2 U daljnjem tekstu učestalo će se spominjati tiskar Marijan Župan koji nije iz ove obitelji. (op.a.)

3 ALBRECHT, DRAGUTIN. *Hrvatska enciklopedija 1 (A – Bd)*. Zagreb, 1999., 128-129.

4 (-). Dvadeset-godišnjica. *Hrvat*, br. 81., 27. listopad 1905., 2.

Gospićki tisak u godinama razvojačenja Vojne krajine

Prve najave o Gospiću, kao središtu buduće ličke županije sežu u 1871. godinu, a nešto više od dvije godine kasnije, 1. listopada 1873., službeno je ukinuta tadašnja Lička pukovnija, čime Gospić postaje središtem ličko-otočkog okružja (Holjevac 2002: 70). U tipično vojnom mjestu kakav je bio Gospić, svaki segment dnevnog života bio je usmjeren odnosno podložen vojnom dijelu stanovništva. Tako je bilo i s kulturnim događanjima među kojima je godinama glavnu ulogu imalo društvo „Kasino“.⁵ Uski kulturni sloj gospićke zajednice bio je sastavljen uglavnom od vojnog, djelatnog ili umirovljenog osoblja i njihove pratnje odnosno supruga i djece te pokojeg imućnijeg građanina tj. obrtnika. Odlukom o razvojačenju, rad društva se praktički gasi, a inicijativu novog oblika društvenog sastajališta preuzimaju građanska društva – čitaonice, koje uz spomenuto vojno osoblje, učlanjuju istaknutije građane, trgovce, obrtnike, činovništvo i svećenstvo. Upravo takva jedna čitaonica, koja će djelovati kroz združeni rad knjižnice i kazališta, osnovana je krajem 1874. godine pod nazivom „Gospićka sloga“ (Brlić 2017: 175). Bilo je to mjesto u kojem su se čitale knjige, ali i dnevne novine, u kojem su održavane raznorazne kulturne manifestacije poput predstava, recitacija i sl. odnosno u ono vrijeme predstavljalo je središte kulturno-prosvjetnog rada. Sukladno tome jačala je i uloga medija i upravo je tisak, odnosno novine postao dominantan medij ovog razdoblja. Zahvaljujući vijestima koje su donosile uvid u lokalnu svakodnevnicu, unatoč njihovoj većinom izraženoj političkoj pristranosti one su u velikoj mjeri bile oblikovatelj društva. Budući je Gospić oskudijevao knjižarskim i tiskarskim uslugama, a kao sjedište ličke pukovnije sa znatnim činovničkim aparatom koji je na svakodnevnoj bazi imao velike potrebe za papirnom robom, sav materijal i usluge tiska (tiskanice, obrasce, ugovore, pisači papir, kuverte, pisači i risači pribor, ali i raznorazne kontrolne knjige, urudžbene zapisnike) morali su se nabaviti od regionalno najbližih nabavljača – senjskih obrtnika. Jedna od potvrda toga je i pučka knjižica naslova *Uzorni ratar*, gospićkog školskog nadzornika Mijata Stojanovića iz 1875. godine, tiskana u senjskoj tiskari Luster.⁶

Sukladno postojećoj situaciji 1876. godine iz Senja u Gospić stigao je Juraj „Jure“ Krmpotić i na tadašnjem Sajmištu otvorio knjižarsku radnju te postao prvi

5 Kasino su bile njemačke institucije odnosno društva koja su djelovala u svim značajnijim vojno-krajiškim mjestima, a bili su preteča narodnih čitaonica. Izvor: BRILIĆ, IVAN. *Lička i senjska građanska društva 1835. – 1945.* Zagreb, 2017., 300.

6 (-). Prosvjeta. *Primorac*, br. 80., 5. listopad 1875., 3.

lički obrtnik u ovoj djelatnosti.⁷ Krmpotić je po zanimanju bio knjigoveža, pa je njegovim dolaskom mjesto dobilo jednu potpuno novu i u ličkim okvirima dotad nedostupnu uslugu, a zahvaljujući svome pozivu, među novim sumještanima Jure je prozvan *bumbinder*.⁸ Ukoričavanje knjige je imalo posebnu ulogu jer je njeno dugoročno očuvanje u što boljem stanju, upravo zbog zahtjevnih i skupih troškova ponovnog tiska bilo od iznimne važnosti. Uz činovničke urede, značajni korisnik ukoričavanja knjiga svakako je bilo i svećeničko osoblje što se saznaje u brojnim novinskim oglasima knjigoveških djelatnika usmjerenim prema crkvenom staležu, a koji se odnose na očuvanje i zaštitu crkvenog tiska poput brevijara, molitvenika i ostalog. Upravo zahvaljujući ovim oglasima, ali i do danas sačuvanim crkvenim knjigama, sasvim je jasno da se u ovom slučaju radilo o knjigoveškoj usluzi oblikovanja najviše kvalitete.⁹ Detaljnije istražujući život i rad pridošlog Krmpotića može se zaključiti kako je njegov dolazak u Gospić vjerojatno bio posljedica ranijeg poslovnog neuspjeha.

Prema dosad objavljenim najpotpunijim kronologijama o senjskim tiskarama (Glavičić 1975: 141-150), Krmpotić je bio vlasnik tiskare i knjižare u Senju u kojoj je jedan od djelatnika bio ranije spomenuti knjigoveža Luster¹⁰. Uslijed Krmpotićevih financijskih problema, Luster 1874. godine uz financijsku pomoć imućnih prijatelja preuzima tiskaru, u kojoj Krmpotić ostaje samo kao djelatnik. Iz periodike onoga vremena (*Primorac*, *Naša sloga* i dr.) saznaje se kako Lusterova tiskara redovito nudi nova književna izdanja, a tijekom 1875. godine tiskaju i dvoje novina naslovljenih *Vragoder* i *Radiša*.¹¹ *Radiši* je Luster bio i urednik što upućuje na njegove poslovne sposobnosti i namjeru stvaranja uspješnog obrta. S druge strane, za pretpostaviti je kako je upravo ovakav razvoj situacije razlog Krmpotićeva napuštanja Lusterove tiskare. Od dolaska 1876. godine, Krmpotić će narednih osam godina nesmetano i bez konkurencije voditi svoj obrt jer će u tom razdoblju biti jedini gospićki knjižar i knjigoveža. Iako ovim započinje jedan od segmenata

7 (-). Naši pokojnici. *Lička sloga*, br. 7-9., 13. svibanj 1939., 8.

8 Isp. *Buchbinder*, prevedeno s njemačkog znači knjigoveža. „Bumbinder“ je bio uvriježen, iskrivljeni naziv za knjigovežu koji se koristio u ličkim krajevima.

9 „(...) bogati izbor Molitvenika od najprostijeg cielo platno veza, do najfinijeg u slonovoj kosti (...)“ (-). *Hrvat*, br. 10., 25. svibanj 1898., 4.

10 Luster, Hubert (Hopsten, Njemačka, 1833. — Senj, 1892.), najpoznatiji senjski tiskar, knjižar, nakladnik i knjigoveža. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, uvida u natpise na nadgrobnim pločama kao i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

11 Podatci preuzeti iz kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

gospićke knjižarske povijesti, ipak je nužno i dalje nastaviti pratiti rad senjskih, a i nekih drugih primorskih tiskara kako bi se shvatio kontekst ličkog tiskarstva. Gospićke ustanove i autori i dalje su koristili Lusterove usluge što dokazuje tiskanje prvog izvještaja gospićke gimnazije *Izvješće ces. kralj. i velike gimnazije u Gospiću 1880./1881.* (Holjevac 2002: 77). Za Gospić će primorske tiskare i u budućnosti biti rasadnik tiskarskih stručnjaka.

Od senjske druge do gospićke prve tiskare

Početakom 1880-ih godina kod Lusteru radi mladi tipografski djelatnik Marijan Župan, koji nakon štrajka radnika 1884. godine napušta ovu tiskaru i osniva svoju (Glavičić 1975: 141-150, Oštrić 1979: 5-38). Tijekom prve godine rada, Župan kao tiskar i nakladnik surađuje s Milanom Gruberom, urednikom senjskog časopisa *Uskok* (Kozina 2016: 4-11). Odmah na početku samostalnog rada Župan tiska *Izvješće o kralj. velikoj gymnasiji u Gospiću za školsku godinu 1883./4.*, što je dotad bio ugovoreni posao knjigoveže Lusteru, pa se temeljem toga može govoriti i o konkurenciji na relaciji Župan – Luster. Za pretpostaviti je kako je kao svaki obrtnik početnik, Župan imao velika očekivanja i uz spomenuti polugodišnjak *Uskok* i gimnazijski godišnjak bio je u potrazi za značajnijim poslom.¹²

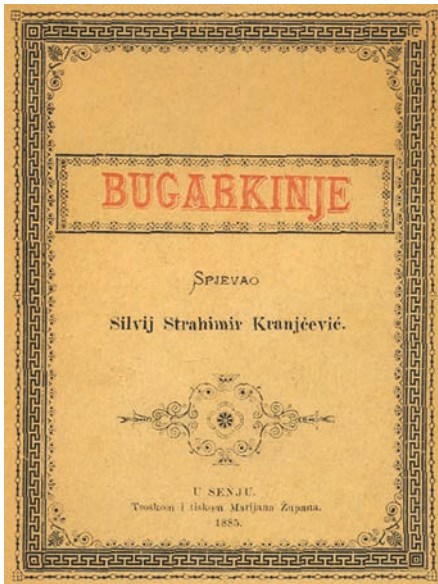
U Senju je tih godina izrazito snažna pojava mladih pisaca, među kojima prednjače Vjenceslav Novak¹³ i Silvije Strahimir Kranjčević¹⁴, oba snažno prožeta pravaškim idejama koji su upravo u to vrijeme ostvarivali svoje najveće uspjehe. Ranije spomenuti Gruber povezuje pjesnika Kranjčevića i tiskara Župana te njih dvojica u kolovozu 1885. godine ostvaruju poslovnu suradnju koja Župana svrstava u red pravaški orijentiranih mladih Senjana.¹⁵ Naime, Župan tada tiska i izdaje

12 „(...) otvori u Senju Marijan Župan drugu tiskaru. Kao početnik želio je, da već sprvine tiska u svojoj nakladi kakovo djelo, koje bi iznijelo na glas ime njegove tiskare (...)“ (-). *Prosvjeta*, XVI, br. 23., 1. 12. 1908., 713.

13 Novak je u to vrijeme radio kao učitelj u Senju te uz Gržanića bio jedan od najistaknutijih pravaških predstavnika koji su organizirali zbacivanje mađarskog grba sa senjske carinarnice 1883. godine zbog čega je u gradu uvedeno izvanredno stanje. TURKALJ, JASNA. 2003. Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina. *Senjski zbornik*, 30., 297-304.

14 Mladi Kranjčević je prvu pjesmu *Zavjet* objavio 1883. godine upravo u pravaškom listu *Hrvatska vila*. Osim izborom izdavača, svoja uvjerenja iskazao je u stihovima spomenute pjesme koji odišu ljubavlju i odanosti prema domovini. Izvor: KOZINA, FILIP. 2016. Mladi Kranjčević i pravaštvo. *Hrvatska revija*, Matica hrvatska, Zagreb, 4-11.

15 Pripadnikom pravaša u ono vrijeme u Senju značilo je biti „popularnim i aktualnim“ jer je Senj tih godina smatran utvrdom Stranke prava gdje se stanovništvo masovno svrstalo uz ideje Ante

Sl. 1. Naslovnica originalnog izdanja
(Katalog NSK u Zagrebu)

prvijenac mladog Kranjčevića, zbirku pjesama naslova *Bugarkinje* (Antić 1975: 157). No, obzirom na domoljubni karakter gotovo polovice pjesama te na više mjesta naglašavanje pravaških motiva i komentiranje političkih prilika, izdavanje zbirke bilo je primijećeno od tadašnje vlasti. Kao i druga područja javnog života, tako su i tiskarski krugovi osjetili snagu khuenovske politike koju su obilježili politička samovolja, nerijetko nasilje, pojačana mađarizacija s namjerom zatiranja nacionalnih obilježja, a sve s ciljem raslojavanja tadašnjeg stanovništva (Holjevac 2013: 163-173). Neki autori skloni Županovim uvjerenjima u razlozima njegova napuštanja Senja vidjeli su političke uzroke, pa su naveli kako su

„...neke od tih pjesama bile po vlasti zabranjene, što je Županu kao nakladniku prouzrokovalo veliku štetu...“¹⁶ Uzimajući u obzir sve navedeno, od konkurencije s Lusterom do političkih okolnosti, jasno je zašto Marijan Župan napušta Senj i svoju djelatnost premješta u Gospić. Nije moguće utvrditi točan datum njegova dolaska u Gospić, ali obzirom na pronađen izvor u *Narodnim novinama* (vidi Sl. 2.) to bi bilo najkasnije početkom jeseni 1885. godine.

Premda je samo dva mjeseca nakon izdavanja *Bugarkinja* u Senju, otvaranje tiskare u novoj nepoznatoj sredini izgledalo ishitreno, ipak prilike koje su uslijedile otkrivaju dobro i pomno osmišljenu ideju. Dolazak u ličko središte, pokazao je Županovu povezanost s istaknutim gospićkim ličnostima, među kojima je bio žu-

Starčevića. Nakratko treba podsjetiti da su do toga doveli gospodarska kriza 1870-ih koja je nastala otvaranjem pruge Zidani Most – Sisak i posljedično tome izbacivanjem senjske luke kao tada dominantne točke transportnog pravca te daljnja mađarska politika po pitanju željezničkih pravaca iz koje se za Senj mogla iščitati samo pasivnost i nezainteresiranost vlade. TURKALJ, 2003: 288.

16 (-). Dvadeset i peta godišnjica tiskarskog rada u Gospiću Marijana Župana. *Hrvat*, br. 36, 17. rujan 1910., 1.

Sl. 2.
Oglas Županove
tiskare
(objavljen u
Narodnim novinama
br. 225. od 24.
listopada 1885.)

Prva lička tiskara M. Župana u Gospiću.

P. N.

Čast mi je javiti slavnomu občinstvu, slavnim i prečastnim uredom, zavodom i poslovnicam, da sam ovih danah otvorio u Gospiću (u kući g. Ise Vujnovića, trgovca i posjednika)

tiskaru i knjigovežnicu,

koje su uređene sasvim prema današnjemu napredku tiskarskoga i knjigoveškoga obrta te ću moći u tome svakom zahtjevu zadovoljavati.

Preporučujem se s toga štovanom občinstvu, slavnim i prečastnim uredom, zavodom i poslovnicam, da me u ovom veoma važnom podhvat u naručbama dobrostivo podupru i počaste. Svaku i najmanju naručbu obaviti ću valjano, brzo i jeftino.

Ujedno javljam, da imam i prodaju svakovrstnog papira, mastila, olovkah, pečata i ostalih za pisarne, škole i poslovnice potrebitih stvari na veliko i na malo.

U Gospiću, 15. listopada 1885.

Sa štovanjem
M. Župan,
tiskar i knjigov. za.

(4848)

☞ Cienik stoji na raspolaganje u svako doba bezplatno. ☜

NB. Umoljavam p. n. gg. kojim sam poslao pjesme „Bugarkinje“, da mi izvole za prodane eksemplara novce poslati u Gospić.

ПРВА ЛИЧКА ТИСКАРА М. ЖУПАНА У ГОСПИЋУ.

pnik Ibel iz obližnje novljanske župe.¹⁷ Uz ranije pristiglog knjigovežu Krmpotića, novog tiskara Župana, i Ibel je usko povezan sa Senjom. Naime, kao polaznik senjskog sjemeništa bio je imenovan direktorom kora u stolnoj senjskoj crkvi, a zaređen je 19. rujna 1876. godine. Godine 1883. dolazi u župu Lički Novi u kojoj uređuje crkvu i župni stan i započinje svoj dugogodišnji svećenički rad prožet političkim radom kao zastupnik u županijskoj skupštini. Župan i Ibel zajedničkim snagama kreću u, gledajući u ličkim okvirima, pionirski pothvat odnosno jedan od najznačajnijih projekata gospičke prosvjetno-kulturne povijesti, pokretanje prvih novina pod nazivom *Ličanin*.¹⁸ Uloge su bile podijeljene – Ibel je bio upravitelj, Župan tiskar, vlasnik i odgovorni urednik¹⁹, a izlazak prvog broja se očekivao početkom iduće kalendarske godine (1885. op. a.). Već u prvoj javnoj objavi novine su najavljene kao „...časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu (...) neće primati ni uvršćivati članaka ni dopisa tičućih se vjerskih, političkih ili osobnih

17 Ibel, Juraj (Jasika, 1853. – Otočac, 1924.); svećenik, opat, kapelan vatrogasne glazbe, zastupnik u županijskoj skupštini, poznat po izrazitim govorničkim vještinama, dugogodišnji otočki župnik. Podatci preuzeti iz Spomenice crkve Presvetog Trojstva u Otočcu.

18 Za više pojedinosti vidi: DOŠEN, ANTONIA. Gospić u lokalnim novinama (Ličanin, Hrvat, Srbin i Starčevićanac) na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 45, No. 2, 2013.

19 Podatci o uredništvu i tiskaru preuzeti su s naslovnica i iz impresuma spomenutog lista.

zadjevica...“.²⁰ Iako su sve novine u tadašnjoj državi uglavnom bile stranački obone, a Župan i Ibel priznati pravaši, izdavači jasno pokazuju svoje namjere odmaknuvši se od politike te zaustavljanjem nacionalnog raslojavanja među stanovništvom što pokazuje i dvojezičnost reklamnog oglasa. U prilog tome ide i podatak o smještaju Županove tiskare u središte mjesta na kućni broj 119 i to kod trgovca Vujnovića²¹, jednog od najistaknutijih predstavnika srpske zajednice u Gospiću. Mladi Župan se odmah po dolasku uključio u aktivan društveni rad, pa se tako njegovo ime nalazi na širokom popisu istaknutih Gospićana koji prilažu financijsku odnosno humanitarnu pomoć za ratne ranjenike.²² Sudeći prema tekstu oglasa „... javljam ovim štovanom obćinstvu da sam tiskaru premjestio (...) ovim su otklonjene i sve zaprieke uspješnom radu (...)“ Župan je nakon godine dana od pokretanja posla, vjerojatno zbog poteškoća po pitanju poslovnog prostora svoju djelatnost preselio u objekte trgovca i poštara Leopolda „Polde“ Vukelića u Kanišku ulicu.²³

Kroz svoj daljnji gospićki rad i život, Marijan Župan će prolaziti niz poteškoća, od privatnih, obiteljskih tragedija, pa do poslovnih uzrokovanih financijama. Podrobno istraživanje njegove biografije utemeljeno je ponajprije na podacima preuzetim iz različitih serijskih publikacija. Župan je u Gospić došao u pratnji supruge Malvine koja je ubrzo po dolasku rodila sina Slavka, koji početkom 1887. godine, u starosti od tri mjeseca, umire.²⁴ Samo nekoliko dana nakon, gospićki sud temeljem zahtjeva senjskog uglednika Ivana Mladinea²⁵ zakazuje javnu

20 (-). Ličanin. *Sriemski Hrvat*, br. 94., 25. studeni 1885., 3.

21 Vujnović, Iso (Gospić, ? – Gospić, 1891.); trgovac, član senjske trgovačko-obrtničke komore, dobrotvor, osnivač zaklade za potpomaganje učenika srpske vjeroispovijesti, imovinu ostavio Srpskoj pravoslavnoj crkvenoj općini. Navedena zgrada nalazila se u Kaniškoj ulici, na mjestu današnjeg javnog parkirališta, između kuća Herman i Grbac, uslijed trošnosti uklonjena početkom 1980-ih godina. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, uvida u natpise na nadgrobnim pločama kao i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

22 „(...) za ranjene srpske vojnike, koji su milodari poslani neposredno predsjedništvu crvenoga krsta u Biogradu na daljnje razpolaganje (...)“ (-). *Narodne novine*, br. 285., 12. prosinac 1885., str. 4. Misli se na ranjenike Srpsko-bugarskog rata. (op.a.)

23 *Ličanin* br. 21., 1. studeni 1886., str. 4. Navedena kuća Vukelića je sačuvana do današnjih dana i nalazi se na adresi Kaniška 22. Obzirom na dugogodišnju djelatnost Vukelićevih kao poštara, među Gospićanima poznata pod nazivom „stara pošta“. (op.a.)

24 Dječacić je umro od posljedica „grčica“. Izvor: MKU Župe Gospić 1878. – 1942. i *Ličanin* br. 3., 1. veljače 1887., str. 4.

25 Istaknuti senjski građanin u razdoblju 1870. – 1910., zamjenik ravnatelja Hrvatskog parobrodarskog društva, predsjednik senjskog glazbenog društva i dr. Izvor: BRLIĆ, IVAN. *Lička i senjska*

dražbu Županovih pokretnina od kojih je najznačajnija brzotiskarski stroj vrijedan 1000 forinti.²⁶ Takvi i slični scenariji Marijana će pratiti i sljedećih godina, a očigledni problemi nastali su sredinom 1889. godine kada novine *Ličanin* prestaju izlaziti, a vrlo brzo zatim sud ponovno raspisuje stečaj „...imenito vrhu pokretne imovine, gdje god se nalazeće i nepokretnoga imetka...“²⁷ odnosno cjelokupne imovine. Ipak u službenim evidencijama obrtnika iz godine 1892. njegova je tiskara upisana kao aktivna (Jakelfalussy 1892: 2242).

Pojava stranačkog tiska i konkurencije

Krajem 1894. godine trgovac Marko Došen²⁸ pokreće izlaženje novina *Hrvat* u kojima obnaša funkciju odgovornog urednika. Premda je nova tiskovina najavljena kao „list za pouku, gospodarstvo i politiku“, ipak su kao prioritetne isplivala političke teme zauzimajući najveći dio tekstova, a razlog je bio i što su novine, s obzirom na pravašku orijentaciju urednika, promovirale lokalni pravaški klub. Moguće je da je izlaženje ovog lista na izdavačku scenu vratilo Marijana Župana kao jedinog tiskara u mjestu, a novom uredništvu bliskog političkim uvjerenjima. Stav o pisanju u najvećoj mjeri prožet politikom postaje ustaljen, a posebno se naglašava u jesen 1896. godine kada se obnavlja izlaženje, sedam godina ranije ugaslog lista *Ličanin*. Ponovna pojava *Ličanina* podigla je >na noge< gospiće pravaše, koji su napadali njegove urednike s obrazloženjem kako mu je smisao srpsko-mađarska suradnja i podrška županu Budisavljeviću (Došen 2013: 329). Novi *Ličanin* nije samo posvađao uredništva nego je, pojavom nove tiskare, utjecao i na poslovanje Marijana Župana. Naime, nakon više od jednog desetljeća u Gospić je pristigao novi tipograf Rudolf Desselbrunner.²⁹ U Hrvatsku je stigao još kao dječak obzirom na to da mu je otac Ferdinand dobio namještenje liječnika u Virovitici. Rudolf je tipografski zanat izučavao na više lokacija te praktično

građanska društva 1835. – 1945. Zagreb, 2017. Iščitavanjem periodike saznaje se da je bio i višegodišnji član ravnateljstva Senjske štedionice te Trgovačko-obrtničke komore u Senju.

26 (-). Oglas. *Narodne novine*, br. 54., 8. ožujak 1887., 8.

27 (-). Oglas. *Narodne novine*, br. 12., 16. siječanj 1890., 8.

28 Došen, Marko (Mušaluk kraj Gospića, 1859. – Zagreb, 1944.); trgovac, izdavač, političar, načelnik Gospića, saborski zastupnik, uređivao list *Hrvat* punih deset godina. Za više podataka vidi: *Leksikon Ličana*. 2017. / Ivica Mataija (ur.). Gospić: DAG, 91-93.

29 Desselbrunner, Rudolf (Graz, 1851. – Gradačac, 1931.); tiskar i nakladnik austrijskog porijekla, surađivao s putopiscem Dragutinom Hircom, uređivao i tiskao listove *Galeb*, *Vragoljan*, *Kvarner*.

Sl. 3. Rudolf Desselbrunner
(fotografija preuzeta iz: Hrvatski
biografski leksikon, Leksikografski
zavod Miroslav Krleža, Zagreb,
1993., str. 326-327.)

iskustvo stjecao u zagrebačkoj *Dioničkoj tiskari* i kasnije u *Primorskoj tiskari* u Kraljevici.³⁰

Nakon kratkog partnerskog poslovanja sa Stjepanom Štiglicem³¹, godine 1877. u Bakru otvara svoju tiskaru i započinje dugogodišnji uspješni tiskarsko-nakladnički rad koji će trajati gotovo puna dva desetljeća, a njegovu radnju učiniti nadaleko poznatom.³² U tom razdoblju izašla su mnogobrojna izdanja, od periodike, godišnjaka, do knjiga domaćih i stranih autora. (Despot 1953: 653-636).

Iz impresuma obnovljenog *Ličanina*, kao i reklamnog oglasa saznaje se kako je Desselbrunner otvorio tiskaru u Gospiću sredinom 1896. godine. Kao što je spomenuto ranije u tekstu, ovaj put *Ličanin* se pojavio s donekle izmijenjenom tematikom tj. kao list za „javnu upravu, zabavu i društveni život“ a u pozdravnoj riječi uredništvo na čelu s Ivanom Devčićem³³ napominje da, između ostalog, „...priobćivati će i važnije političke događaje...“³⁴ U ovom zaokretu *Ličanina* po pitanju praćenja rada lokalne uprave i političkih odnosa mogu se iščitavati i potrebe osnivanja nove tiskare, jer je postojeći tiskar

30 Hrvatski biografski leksikon. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 326-327.

31 Štiglic, Stjepan; tipograf iz Praputnjaka, nauk izučavao u Gajevoj tiskari od 1861. do 1865., član društvenog odbora tipografskog društva u Zagrebu, kasnije poslovođa senjske tiskare, a u razdoblju 1875. – 1877. poslovođa u Primorskoj tiskari u Kraljevici. Nakon razlaza s Desselbrunnerom vraća se u Zagreb. Vidi: OŠTRIĆ, VLADO. O počecima radničkog pokreta u Senju 1874-1914. *Senjski zbornik*, vol. 7, No. 1.

32 O važnosti i utjecaju njegove tiskare, a svrstavajući ga time u red uglednih građana, govori i podatak da jedna od 25 zvijezda bakarske šetnice s imenima svojih zaslužnih građana iz znanstvenog, društvenog i političkog života od 2020. nosi njegovo ime.

33 Devčić, Ivan, (Gospić, 1857. — Zagreb, 1908.); učitelj u Gospiću, a od 1888. g. upravitelj osnovne škole, potom nastavnik u Višoj djevojačkoj školi. Član Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, pisao crtice i pripovijetke namijenjene djeci i omladini, legende i popularne povijesne prikaze ličkog života, osobito iz vremena vojne uprave, narodnih buna i borba s Turcima. Važno je napomenuti da je Devčić svoja prva dva djela objavljena u Gospiću tiskao kod Marijan Župana, a radi se o *Crtice iz života* iz 1887. i *Uzdarje dobroj djeci* iz 1889. godine. Izvor: *Hrvatska književna enciklopedija*. 2010. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža .

34 (-). Pomož braćo! *Ličanin*, br. 1., 1. listopada 1896., 1.

Marijan Župan bio orijentiran i imao je suradnike po pravaškim shvaćanjima, pa je dolazak Desselbrunnera sasvim razumljiv. Također, po dolasku je tiskao knjižicu pjesama pod naslovom *Biednici: pjesan iz naroda* autora Antona Davidića.³⁵ Uz to, dodatna poveznica novog tiskara i gospićke sredine bile su nedavno ostvarene obiteljske veze sa smiljanskom obitelji Uzelac.³⁶ No, obnovljeni *Ličanin* kao Desselbrunnerov najvažniji nositelj posla, nakon samo pola godine prestaje izlaziti. Razloge treba tražiti u društveno-političkim okolnostima toga vremena, a to su nacionalistički porivi odnosno da je „... bitna karakteristika toga doba hrvatsko-srpsko odvajanje na svim područjima pa su ova društva nastajala kao nacionalna...“ (Artuković 1999: 505) što se naravno odrazilo i na udruženja okupljena u tiskarsko-izdavačke svrhe.

Sl. 4. Naslovnica koncertnog programa društva „Lička vila“ tiskanog kod Desselbrunnera krajem 1896. g. (Izvor: Arhiv Hrvatskoga glazbenog zavoda, Fond Hrvatskog pjevačkog društva „Kolo“, II-Kolo, program 22a)

Tiskara postaje štamparija

Lokalna srpska zajednica okupljena oko širokokulskog paroha Krajinovića i gospićkog trgovca Trkulje u jesen 1898. godine u Gospiću pokreće novine *Srbina*. Ističući isključivu usredotočenost na poslovne odnose, Desselbrunner dogovara tiskanje navedenog lista. Uz to kao vlasnik tiskare i knjigovežnice dodatno prihvaća i ulogu odgovornog urednika. Obzirom na to da je tiskala list srpske zajednice, tiskara

35 Izvor: Hrvatska retrospektivna bibliografija knjiga NSK u Zagrebu

36 Rudolfova supruga Franjka „Fanika“ rođ. Polić, imala je sestru Hedvigu udatu za trgovca Franju Nuncia, nakon čije smrti se, 1894. godine u Kraljevici udala za trgovca Josipa Uzelca udovca iz Smiljana, a Rudolf Desselbrunner im je bio kum na vjenčanju. Podatci o obiteljskim vezama Desselbrunner – Uzelac zabilježeni prema usmenom kazivanju gosp. Branka Mihanovića u razgovoru vođenom dana 28. i 29. travnja 2021. godine. Vidi i: MKV rimokatoličke župe sv. Nikole u Kraljevici, sv. III, str. 95, red. br. 6. Sin spomenutih Josipa i Hedvige Uzelac poznati je ekspresionistički slikar i grafičar Milivoj Uzelac. (op.a.)

ШТАМПАРИЈА И КЊИГОВЕЖНИЦА
Р. Деселбрунера у Госпићу

донтаминати ће за неколико дана све тискарнице за славна православна српска парохијална знања и славне православне српске црквене ошине, на се препорука прец. свештенству, да благоволи све потребне тискарнице што екорије наручити, да се узомог према нарубама стална наклада одредителити.

Све тискарнице бити ће штампани тачно, по проштеу, на добром и црстом папиру, уз доле означену цијену. Препоручам се славним ошинеким поглаваретима за све прошеане тискарнице за ошине као и за школе.

Непоједне билеке табак	4 шц.	Изетик школ. дјец. о кој. како полазе цркви таб.	3 шц.
Матце: Критених, Вјенчаних и Умрлих табак	4 шц.	Прорачун за црк. ошине табак	3 шц.
Павати на матци: Критених, Вјенчаних и Умрлих	2 шц.	Списанице свителства комад	3 шц.
Сужари изаз табак А. и Б. комад	2 шц.	Списанице парохије комад	3 шц.
Багајнички диешик табак	3 шц.	Домовик, најновији и најодес. формулар табак	5 шц.
Ручни диешик табак	3 шц.	Наказ активног стања табак	5 шц.
Инвентар А, Б, В табак	4 шц.		

Препоручам се узједно за уписивање свакокретних књига и протокола, које се уз најумјереније цијене аготављају у црстој нади да ће ме прец. свештенство обилато подупрјети билекиим се

са штованем
Р. ДЕСЕЛБРУНЕР.

Што већа наклада цијена нижа!

Sl. 5. Oglas tiskare i knjigovežnice R. Desselbrunnера
(objavljen u prvom broju Srbina od 1. studenog 1898.)

je posljedično, a u duhu srpskog jezika nazivana *štamparija*. Sukladno tome, uz najstariju Srpsku štampariju u Zagrebu, štamparije Jove Karamate u Zemunu i Zoričićevu u Pakracu, Gospić se upisao na listu hrvatskih mjesta u kojima djeluje štamparija srpske zajednice. Kao katolik, tiskar je nerijetko prozivan od uredništva *Hrvata*, ali Desselbrunner je odrađivao svoje obaveze jer „... je u ovom poslu našao svoj probitak...“ (Artuković 2000: 137). Na prijelazu iz 1896. u 1897. godinu, objavljen je njegov oglas kojim traži slagara s poznavanjem ćirilicnog pisma.³⁷ Iščitavanjem periodike onog vremena vidljivo je da se tiskara nalazila u Kaniži, ali točnu lokaciju objekta zasad nije moguće utvrditi.

Sagledaju li se tadašnji politički odnosi i prilike, treba napomenuti kako je situacija između lokalnog stanovništva i vladajućih iz godine u godinu bivala sve napetija, a zahvaljujući predstavnicima političkih struja kod naroda je svijest o samostalnosti i oslobađanju ispod tuđinskog jarma bila izrazito razvijena. U skladu s takvim razmišljanjima, djelovala su i uredništva gospićkih novina, pa su i hrvatska i srpska strana vrlo često dolazile u sukob s lokalnom vlasti, uredništva su vodila sudske procese, plaćala globe, tekstovi su bili cenzurirani, a ponekad su plijenjeni i cijeli brojevi. Posljedično tome, žrtve su bile i vlasnici tiskara, pa je tako na prijelazu iz 1899. na 1900. godinu vođen sudski postupak financijskog

37 (-). Oglas. *Ličanin*, br. 5., 1. prosinac 1896., 8.

ravnatelja Paulića protiv *Srbina* u kojemu je kažnjen tiskar Desselbrunner.³⁸ Iako politički vrlo dobro organizirano kroz rad stranaka, stanovništvo je bilo potpuno nemoćno jer su toliko željene promjene vlasti bile onesposobljene važećim izbornim zakonom, kojim je glasovanje bilo omogućeno imovinskim cenzusom samo najvećim porezovnicima te se nije mogla stvoriti masovnost glasačkog tijela. Zbog svega, listovi upadaju u financijske probleme, pa tako, tek nešto manje od dvije godine od pokretanja, *Srbina* prestaje izlaziti, a Desselbrunner 1901. zbog svoje pripadnosti oporbenjačkoj struji prodaje tiskaru i odlazi iz Gospića (Čabrian 1993: 326-327). Nakon toga, kao obični tiskarski radnik odnosno slovoslagar radio je u raznim tiskarama, kratko u Osijeku, potom u Sarajevu. Svoje posljednje radne godine tijekom Prvog svjetskog rata, sudeći prema izvorima, proveo je u Puli, pa o tome postoji i zapis koji iako u kratkim crtama, u potpunosti dočarava odnosno donosi tužnu sliku trenutnog stanja nekad uvaženog tiskara. „...U samoj tiskari (...) bilo je četiri ili pet slagara civila (...) dva oronula stara slagara, Desselbrunner i Podolšak, kojima je Krmpotić iz nekog ljudskog obzira davao i zaposlenje i hranu...” (Balota 1981: 200-201).³⁹ Potkraj života Rudolf se skrasio kod sina, učitelja u Gradačcu u Bosni gdje je i preminuo 1931. godine.⁴⁰

Hrvatsko tipografsko društvo⁴¹ je nakon osnivanja donijelo statut službenog naziva *Pravila tipografskog društva za međusobno podupiranje i naobraženje* kojim su tipografskim radnicima zajamčene unutarnje slobode i demokratski život što je osnova sindikalnih udruženja, a upravo je to ono što je poticalo članove na česta organiziranja u različite svrhe i ostvarivanje ciljeva. U popisima članova ovog društva od godine 1898., među brojnim imenima, spominje se i ime Matej Maksimović (Oštrić 1979: 5-38). Iz istog izvora saznaje se da se radi o slagaru, koji je svoje članstvo obnovio i u sljedeće dvije godine, pa se iz svega može zaključiti da je navedeni, u razdoblju 1898. – 1900. godine boravio i radio u senjskoj tiskari Ive Hreljanovića

38 (-). *Србин (Srbina)*, br. 10., 16. (29.) ožujak 1900., 1.

39 Ovdje spomenuti vlasnik tiskare Krmpotić je Josip, poznati istarski tiskar i nije u vezi s Jurajom Krmpotićem koji se detaljno obrađuje u ovome radu.

40 (-). Rudolf Desselbrunner – Smrt starog grafičkog veterana i narodnog borca. *Hrvatski list*, br. 12., Osijek, 1931., 13.

41 Društvo je osnovano 1870. godine u Zagrebu pod imenom Hrvatsko tipografsko društvo, a posebnost je što je kroz njega u ovom dijelu Europe ustrojena prva radnička interesna zajednica tj. sindikat. Društvo je kroz prošlost imalo svoja službena glasila *Tipografija*, *Radnički glasnik*, *Hrvatski tipograf*... Aktivno je sve do današnjih dana pod nazivom Sindikat grafičara i medija. Podatci preuzeti s mrežnog izvora https://www.nhs.hr/novosti/150_godina_djelovanja_sindikata_graficara_i_medija_71049/ (pristupljeno 15. srpnja 2021.)

(nekadašnja tiskara Luster). Porijeklom, Matej je bio Srbin, sin Aleksandra, tipografa iz Šapca u Srbiji⁴², a uz njega u tiskari su također radili kolege tipografi iz Srbije, Milorad Petrović iz Sombora i Aleksandar Tajkov iz Čuruga u Bačkoj. Zanimljivo je spomenuti kako je Maksimović bio solidan pjevač i zajedno s još nekim prijateljima bio je članom i nastupao u društvu *Bratstvo* koje je „...u Senju prvo propovedalo srpsko-hrvatsko narodno jedinstvo“ (Lebl 1963: 15-20). Budući se Maksimović uskoro pojavio u Gospiću, evidentno je da je uredništvu *Srbina* odgovarala osoba s referencama višegodišnjeg radnog iskustva slagara u senjskoj tiskari, člana u državnom tipografskom i lokalnom senjskom kulturnom društvu kroz koja je bio uključen u društveno-politička događanja te porijekla iz Srbije. Iz objava s kraja 1903. godine saznaje se da tada posluje *Srpska štamparija akcijsko udruženje u Gospiću* što jednoznačno pokazuje novu strukturu vlasničkih odnosa odnosno dojučerašnjom Desselbrunnerovom tiskarom sada upravlja grupa viđenijih građana srpske nacionalnosti, a novopridošli slagar Maksimović je upravnik iste.⁴³ Maksimović je pokretanjem tiskare obavljao i knjigoveške usluge, a kako bi upotpunio ponudu otvara i knjižaru u kojoj osim standardne papirne konfekcije nudi i brojne knjige, kalendare te zaprima narudžbe za nabavu bilo kakve robe iz svoje djelatnosti. Iz brojnih oglasa tijekom prve godine poslovanja vidljivo je sveprisutan na ovom tržištu jer nabavlja sve za potrebe ureda državnih institucija, također i izdanja kako srpskih tako i hrvatskih autora i tematika, a kao novost uvodi otkup starih školskih knjiga, ponovno ih ukoričava, preprodaje znatno povoljnije od novih te nudi ponovni otkup po svršetku školske godine. Između ostalog, u raznovrsnoj ponudi su papirnate vrećice za trgovce tzv. *škarnicli*, što je prvi spomen takvih proizvoda u našoj sredini.⁴⁴

Pitanje je, je li postojala konkurencija na tržištu tiskarskih i knjigoveških proizvoda s obzirom na to da je u to vrijeme knjižar Krmpotić bio već na pragu šestog desetljeća, a knjigovežu Župana uz konstantne financijske probleme dodatno oslabljuju i druge nedaće poput požara u tiskari.⁴⁵ Usporedivši skromne mogućnosti

42 *Beogradske opštinske novine: službeni list beogradske opštine*, br. 8., god. XX., 22. veljače 1902., 6.

43 (-). Oglas. *Србин (Srbina)*, br. 1., 3. (16.) siječanj 1904., 4. U Gospiću su Maksimovićevo ime često mijenjali i nazivali ga Matija, ali pravo ime mu je bilo Matej što potvrđuju i crkvene knjige. Izvor: MKU Parohije Gospić 1885. – 1940., red. br. 32 za godinu 1937. Matej se u Gospiću oženio lokalnom djevojkom Sarom Stanić, porijeklom iz Divosela. (-). Srpski svatovi. *Србин (Srbina)*, br. 15., 1. (14.) kolovoz 1904., 2.

44 (-). Oglas. *Србин (Srbina)*, br. 20., 20. listopada (2. studeni) 1904., 4.

45 „...da je vatra samo malo kasnije opažena, bila bi sva tiskara u plamenu da ju nitko živ oteti ne bi mogao (...) a g. Marijan Župan bio bi spao na prosjački štamp jer tiskaru nije bio osigurao...“ Palež naše tiskare. *Hrvat*, br. 3., 1. veljače 1902., 2.

Dva slagara

mogu dobiti mjesto. Prednost imadu, koji su radili kod novina. Prijave neka se šalju na podpisanoga M. Župana. tiskara u Gospiću.

Sl. 6. Oglas (objavljen u Hrvatu br. 31, 26. studeni 1904., str. 4.)

Krmpotića i Župana s maloprije opisanim širokim spektrom ponude novog obrtnika, jasno je kako je Maksimovićeve snaga bila u sinergiji svih srodnih djelatnosti tj. tiskare, knjigovežnice i knjižare kao jedinstvenog poslovnog subjekta. Zahvaljujući tome, Maksimović je uskoro postao jedan od najuglednijih i najutjecajnijih ljudi u mjestu što će trajati više od naredna tri desetljeća. Sljedeći korak bilo je stjecanje prevlasti u vlasničkim odnosima, pa je tako na jednoj od skupština društva odlučeno da dotadašnji upravitelj preuzme tiskaru i kroz dogledno vrijeme i prema mogućnostima isplati dioničare. Uskoro je donesen i zaključak o razvrgnuću kojim dioničko društvo prestaje postojati, prelazi u vlasništvo Mateja Maksimovića i nosi novo ime *Srpska stamparija u Gospiću*.⁴⁶ Godine 1907. Maksimović je za 20.000 kruna kupio Medakovićevu kuću u samom središtu mjesta i u nju preselio svoj obrt.⁴⁷ Zbog tiskareva podrijetla, u recentnoj publicistici se otvaranje njegove knjižare smatralo samo vještim paravanom.⁴⁸

46 (-). Zaključak. *Србин (Srbin)*, br. 10., 16. (29.) svibanj 1905., 2.

47 Nasljednici pok. Isaka Medakovića, nekadašnjeg gospičkog uglednika, godine 1907. prodali su bogatu obiteljsku imovinu, odnosno oba objekta u strogom središtu mjesta. Zgradu nekadašnje stražarnice (današnji hotel „Stara Lika“) kupila je „Prva lička štedionica“, a tiskar Maksimović kuću u ulici popa Nikole Mašića. Radi se o kući koja je danas stambena zgrada, prva „ispod“ katedrale NBDM. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, istraživanjem zemljišnih knjiga i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

48 „(...) knjižar Maksimović, vojni obavještajac, rodom Srbijanac, koji je otvorio kod nas knjižaru da, tako prikriiven, lakše obavlja svoje obavještajne zadatke (...)“. BALEN, MARIJA – VICA. 2009. *Bili smo idealisti*. Zagreb: Disput, 126. Prema navodima autorice, inače rođene Gospićanke, Maksimović je bio jedan od planera krvavog događaja u Senju 1937. godine poznatog pod nazivom „Senjske žrtve“ prilikom kojeg je poginulo sedmero mladih Ličana, među kojima i brat autorice.

Tijekom 1906. godine na gospićkoj političkoj sceni došlo je do raskola među pripadnicima pravaša što se reflektiralo i u tadašnjem svijetu medija, a posljedično tome i u izdavaštvu. Uslijed političkih nesuglasica, dio pravaškog tijela okupljen oko linije Pavelić-Došen-Gojtan odvojio se od lokalne matice, osnovao svoj Starčevićev klub te za kraj godine najavio izlazak svog glasila pod imenom *Starčevićanac* (Gabelica 2018: 310). Iako drugačijih pogleda, ali u osnovi ipak pravaši, pokretači novog lista imali su samo jedan izbor za odabir tiskare, a to je naravno bio Marijan Župan. Kao što je poznato, Župan je već godinama tiskao *Hrvata*, koji je u to vrijeme izlazio dvaput tjedno što je iziskivalo uhodanost i dobru organizaciju u pripremi tiska. Uz to, trebalo se dodatno angažirati oko *Starčevićanca* što je obzirom na kapacitete tiskare te godišnje razdoblje i nepogodne vremenske uvjete, bio izniman poduhvat.⁴⁹

Kapaciteti tiskare kao i njena uspješnost u najvećoj mjeri su ovisili o brzini, spretnosti odnosno uvježbanosti i vještini slagara, pa je za ovim zanatlijama uvijek bila velika potražnja. Slagar je bio ključna osoba odnosno nositelj posla tiskare. Nakon stručnog oblikovanja izgleda teksta od strane tipografa (vlasnika tiskare), trebalo je pristupiti najzahtjevnijem dijelu, a to je oblikovanje sloga koje se radilo ručno slaganjem olovnih slova u slagaljke čime su se dobivali redovi budućeg teksta. Učestale su objave u tadašnjoj periodici u kojima vlasnici tiskara nastoje zaposliti kvalitetnog slagara, ali isto tako oglašavaju se i slagari i nude svoje znanje na raspolaganje tiskarama. Naravno da je uz slagare bila važna i tehnička opremljenost i uvjeti rada u tiskari, pa zahvaljujući objavljenim statistikama iz prvog desetljeća 20. stoljeća saznajemo stanje u gospićkim tiskarama. Maksimovićeve tiskara imala je dva tiskarska stroja na ručni pogon, sveukupno pet zaposlenika, dok je Župan posjedovao jedan stroj i dva zaposlenika. U obje tiskare rasvjeta je bila petrolejska (Krbavac 1910: 129).

Spomenute nesuglasice unutar Stranke prava, s većim ili manjim intenzitetom potrajale su tijekom 1907./1908. godine, pa je *Starčevićanac* sukladno tome jednom prilikom bio ugašen, ali je ponovnim političkim sukobom nakon dva mjeseca ponovno pokrenut. U svibnju 1908. godine došlo je do potpunog raskola unutar stranke što se odrazilo i na izlaženje *Starčevićanca* koji je ugašen čime je Županova tiskara izgubila dio prihoda (Gabelica 2018: 310). U to vrijeme u Gospiću je otvo-

49 „(...) Niti smo dobili slike, niti slova niti papira na vrijeme radi loših opće poznatih ličkih komunikacija, a osim toga još ni danas nismo dobili slagara (...)“ (-). Cijenjenim pretplatnicima. *Starčevićanac*, br. 1., god. I., 17. siječanj 1907., 2.

KNJIGOVEZNICA FRANJO WEISBARTH

nalazi se od 15. listopada o. g.

u kući gosp. Janka Prpića (u sajmišskoj ulici)

Sl. 7. – Oglas (objavljen u Hrvatu br. 34., 29. kolovoz 1908., str. 4.)

rena još jedna knjigoveznica, vlasništvo Franje Weisbartha, smještena u bočne prostorije svratišta „Europa“ odnosno uz Sajmišnu ulicu.⁵⁰

Sredinom 1911. godine *Srbín* donosi vijest o prestanku objavljivanja: „...sa današnjim brojem prestaje naš list izlaziti do dalje odradbe upravnog odbora...“⁵¹ čime je završio jedan dugogodišnji projekt. S pretposljednji danom iste godine izašao je posljednji, 39. broj *Hrvata* u kojem nema nikakve najave o prestanku izlaza, zbog toga će Gospić od 1912. godine pa sljedećih punih osam godina ostati bez novina lokalnog karaktera. Na ovakav razvoj događaja veliki utjecaj imala su i zbivanja koja su se odigrala kroz nekoliko sljedećih godina Velikog rata⁵², ali i u poratnom razdoblju. Obzirom na neizlaženje periodike te na ratne prilike i sukladno tome skromne novinske objave, nije bilo lako rekonstruirati rad gospićkih tiskara temeljem uvida u novinske članke. No osvrnuvši se na neka sporadična javljanja⁵³, tijekom i nakon rata sa sigurnošću se može reći da su svi sačuvali svoje djelatnosti i bili aktivni, barem i u najmanjoj mjeri.

50 (-). *Hrvat*, br. 34., 29. kolovoz 1908., 4. Nekadašnja Sajmišna (ponekad nazivana i Sajmiška) ulica je današnja ulica Vile Velebita, a zgrada svratišta „Europa“ nalazila se na mjestu današnje stambeno-poslovne zgrade na adresi Kaniška 8. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena. Više podataka o Franji Weisbarthu istraživanjem nije pronađeno.

51 (-). Čitaocima. *Србин (Srbín)*, br. 26., 2. (16.) lipanj 1911., 2.

52 *Veliki rat* je naziv koji se koristio za Prvi svjetski rat tj. najveći oružani sukob do tog vremena.

53 Tijekom prosinca 1914. godine tiskar Maksimović je u nekoliko uzastopnih brojeva u zagrebačkim *Novostima* kroz oglase tražio knjigovežu za svoju tiskaru u Gospiću što pokazuje njegovu aktivnost u početku ratnog razdoblja.

Međuratno razdoblje

Završetkom rata i uspostavom nove zajedničke države, već u prvoj godini mira zadovoljstvo je iščeznulo, a stanovništvo se sve više udaljavalo i svakodnevno su se „...do krajnosti iz različitih razloga zaoštravali odnosi između Srba i Hrvata...“ (Kolar Dimitrijević 1998: 347). Vodstvo Hrvatske zajednice⁵⁴ na gospičkoj razini početkom ožujka 1920. godine odlučuje obnoviti neke važne prijeratne aktivnosti, a kao jednom od najznačajnijih smatraju izdavanje novina te uskoro pokreću *Ličke novine*. Obzirom na političku orijentaciju uredništva odnosno redakcije, tiskar novina na sebe je preuzeo Marijan Župan.⁵⁵ Samo dan kasnije, Gospić postaje bogatiji za još jedan list, izdaje se glasilo vladajuće Demokratske stranke⁵⁶ koje se u duhu stranačke politike naziva *Narodno jedinstvo*. Tiskala ga je Maksimovićeva tiskara ili kako se u to vrijeme službeno zvala *Štamparija M. A. Maksimović*.⁵⁷

Iako su se pojavile nove tiskovine i nova uredništva, tiskarska imena su ostala poznata iz predratnih vremena, a pridružilo im se i jedno novo ime – Ivan „Ive“ Kolačević.⁵⁸ Uz Maksimovićevu i Županovu tiskaru u mjestu je još uvijek djelovala najstarija i najdugovječnija knjižara i knjigovežnica Juraja Krmpotića. Sukladno dugom razdoblju poslovanja i poodmakloj životnoj dobi, Krmpotić je posao prepuštao Kolačeviću⁵⁹. Kako je tiskar Maksimović u razdoblju 1906./1907. godine široku i kvalitetnu uslugu ostvario spajanjem više djelatnosti, u tom smjeru išli su i

54 Hrvatska zajednica je bila liberalna politička opcija nastala zajedničkim nastupom Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke, osnovana u Zagrebu sredinom 1919. godine. Zalagala se za federalno uređenje Kraljevine SHS, a godine 1921. udružila se u Hrvatski blok (s HRSS i HSP-om). Izvor: PERIĆ, IVO. 1995. *Hrvatska i svijet u XX stoljeću*. Zagreb.

55 „(...) kao čestit Hrvat i tvrdi pravaš nije Marijan htio druge štampati (...)“. Naši pokojnici. *Lička slova*, br. 1., 2. veljače 1934., 3.

56 Puni naziv stranke bio je Jugoslavenska demokratska stranka, ali se uobičajeno nazivala samo Demokratska stranka, osnovana u svibnju 1919. godine, Najutjecajnija osoba u stranci bio je Svetozar Pribičević. Osnove političkog programa bile su ujedinjenje stranaka iz svih dijelova Kraljevine SHS, s ciljem stvaranja integralnog jugoslavenstva. Godine 1924. dolazi do raskola u stranci, a nakon parlamentarnih izbora 1925. i do gubljenja utjecaja na području Hrvatske, a od 1927. Svetozar Pribičević u potpunosti vrši zaokret u politici i priklanja se Radićevoj politici. Izvor: HORVAT, JOSIP. 1990. *Politička povijest Hrvatske*, 2. dio. Zagreb.

57 Oglas. *Narodno jedinstvo*, br. 1., 4. ožujak 1920., 4.

58 *Almanah: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1921., sv. 1, god. 1921. – 1922., dio I-III., 179.

59 Osim poslovno Kolačević je s Krmpotićem bio povezan i privatno tj. bio je njegov zet. Oženio je 1919. Krmpotićevu kćer Silvu. Zanimljivo je spomenuti da je uz navedenu kćer, Krmpotić imao i sina Viktora za kojeg crkvene knjige u trenutku vjenčanja donose podatak kako je po zanimanju tipograf, ali daljnjim istraživanjem o njemu nema podataka. MKV Župe Gospić 1878. – 1942.

Sl. 8. – Razglednica središta Gospića s reklamnim panoom Kolačevićeve knjižare u prvom planu (putovala 1919., razglednica u vlasništvu autora)

vodeći ljudi Hrvatske zajednice. Pokretač i jedan od vlasnika *Ličkih novina* gospićki odvjetnik Mile Miškulin⁶⁰ i novi vlasnik knjižare i knjigovežnice Kolačević krenuli su u zajednički projekt te su uz novine, kao novost na lokalnom tržištu najavili izlaženje godišnjaka *Ličkog kalendara*.⁶¹ Tiskara je dobila službeno ime „Lika“ te je zajedno s Kolačevićevom knjižarom i papirnicom prostor našla u prizemlju poslovne zgrade Prve ličke štedionice (vidi fusnota 47). Upečatljiv segment Kolačevićeve knjižarske ponude bile su razglednice Gospića, pa je kroz sljedećih dva desetljeća upravo on bio izdavač najšireg opsega razglednica s raznoraznim motivima grada, a posebno mjesto zauzimaju one na kojima je u prvom planu njegova knjižara i papirnica (vidi sl. 8. i sl. 9). Odabirom ovakvog motiva, Kolačević je evidentno vizualnom dojmljivošću nastojao stvoriti reklamu svoje djelatnosti. Kroz knjižarsku i tiskarsku djelatnost, Kolačević je vrlo brzo postao jedan od značajnijih gospićkih poslovnih ljudi. Godinama je obnašao funkciju potpredsjednika podružnice planinarskog društva „Visočica“, bio je jedan od utemeljitelja gospićkog Trgovačkog udruženja, tajnik sokolskog društva, blagajnik pjevačkog društva „Hrvat“ (Brlić 2017: 198-208). Oporbena politička aktivnost urednika Mile Miškulina učestalo se negativno odražavala na tiskarsku i izdavačku djelatnost tiskare „Lika“, pa je osim

60 Miškulin, Mile (Smiljan, 1873. – Zagreb, 1953.), doktor pravnih znanosti, odvjetnik, političar pripadnik Hrvatskog bloka, kasnije promijenio politički smjer i bio ministar pravde 1935. – 1938. TOMLJENVIĆ, ANA. 2011. *Smiljan i okolica*, Gospić.

61 Objavljen je godišnjak za 1922. Pod istim nazivom, ali od uredništva *Ličke sloge* u Zagrebu izdavan je godišnjak u vremenu od 1933. do 1942. te povremeno nakon 2. svj. rata. TOMLJENVIĆ, ANA. 2013. *Lička glasila (1886. – 2006.) i njihov doprinos kulturnom identitetu Like. // Gospić: grad, ljudi, identitet. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 539-553.*

redovne cenzure tekstova dolazilo i do većih problema u radu.⁶² Jedan od najtežih i najizazovnijih trenutaka u poslovanju bio je početkom 1921. godine kada se Miškulin, sporio s novoosnovanim *stanarinskim* uredom. Naime, u mjestu je vladala oskudica u stanovima, pa su osnivanjem navedenog ureda vlasti nastojale regulirati iznajmljivačko-podstanarske odnose kroz evidenciju svih iznajmljivača i dodjelu *stanarinske iskaznice* svim podstanarima.⁶³ Kako je tiskara „Lika“ bila smještena u jednoj od najvećih gospićkih zgrada, lokalne vlasti su smatrale da nepotrebno raspoložu prevelikim brojem prostorija te je došlo do spora. Ured je zahtijevao iseljenje tiskare iz nekih prostorija unutar zgrade, do koje je u konačnici i došlo, a iz mnogobrojnih rasprava sukobljenih strana putem tiska može se iščitati da je tiskara preselila u nove prostorije što je rezultiralo privremenim prestankom rada postrojenja.⁶⁴ Obzirom na to da se radilo o sukobu oporbenog tiska u vlasništvu uglednog odvjetnika iz redova Hrvatske zajednice, sukob je imao i političku konotaciju. Za Miškulina i njegove pristaše najvažnije je bilo da se ne prekida redovno izlaženje novina, a u takvim trenutcima u pomoć je uvijek pristizao tiskar Župan.⁶⁵ Stvaranjem Hrvatskog bloka⁶⁶, ugasile su se *Ličke novine*, a nastavio je izlaziti *Lički Hrvat* kao glasilo spomenute političke opcije. Jedinstvo svih hrvatskih stranaka rezultiralo je pojačanom suradnjom svih hrvatskih institucija, a time i lokalnih, hrvatskih tiskara što je vidljivo kroz impresume navedenih glasila iz kojih se može iščitati da se tiskanje u početku odvija kod Župana, pa tijekom 1922. godine u tiskari „Lika“, a od veljače 1923. godine opet kod Župana.

Isprepletenost rada ovih dviju tiskara odvija se sve do sredine dvadesetih godina kada tiskara „Lika“ postaje *Tiskara Ive Kolačevića*.⁶⁷ Da je Kolačević do kraja desetljeća stao uz bok Maksimoviću, između ostalog dokazuje i to da je i on vršio tiskarske usluge za državne institucije otiskujući npr. *Izvještaj državne učiteljske škole i vježbaonice u Gospiću za školsku godinu 1929/30*. Ovo razdoblje je za gos-

62 Početkom dvadesetih godina 20. stoljeća u Gospiću je neko vrijeme kao pomoćni župnik službovao don Joso Felicinović i u Županovoj tiskari u proljeće 1921. tiskao brošuru *Narode, ustaj na obranu!* posvećenu pokojnom biskupu dr. Antunu Mahniću, koja je tijekom listopada 1921. zaplijenjena. (-). *Narode, ustaj na obranu! Ličke novine*, br. 20., 14. svibanj 1921., 6.

63 (-). *Ličke novine*, br. 10., 5. ožujak 1921., 2.

64 (-). *Ličke novine*, br. 11., 12. ožujak 1921., 3.

65 Osim novina Župan je tiskao i druge materijale, a najznačajnija je knjiga *Od Gospića do Debra, gopičkog gimnazijskog profesora Milana Japunčića iz 1922. godine*.

66 Koalicija svih hrvatskih stranaka, Hrvatske zajednice, Hrvatske republikanske seljačke stranke i Hrvatske stranke prava u cilju zajedničke borbe protiv centralizma Kraljevine SHS.

67 (-). *Oglas. Lički glas*, br. 1., 5. rujna 1925., 4.

Sl. 9. Detalj razglednice s reklamom Tiskare „Lika“ i imenom vlasnika Ive Kolačevića u prvom planu (putovala 1924., razglednica u vlasništvu autora)

pičko tiskarstvo važno i iz razloga što je Marijan Župan, nakon više od četrdeset godina aktivnog rada u Gospiću završio s tiskarskom djelatnošću. Nekoliko godina kasnije, 27. studenog 1933., Župan je umro od posljedica srčanog udara te je pokopan na gospićkom gradskom groblju Marije Magdalene.⁶⁸

Tridesete godine dvadesetog stoljeća, u lokalnim tiskarskim i knjižarskim poslovima nisu donijele nikakvih značajnijih promjena. U Budačkoj ulici na kućnom broju 519 djelovala je tiskara službenog naziva „Štamparija J. Basarić“ u partnerskom vlasništvu tiskara Jovana Basarića i Teodora Ilića. Iako je postojala vrlo kratko, tek nešto više od tri mjeseca, ostavila je traga jer su u njoj tiskane novine *Lički glas*⁶⁹, u kojima je Ilić imao funkciju odgovornog urednika. Otprilike u isto vrijeme Ive Kolačević priprema i tiska knjižicu povijesnog sadržaja odnosno prvi pisani pregled ličke povijesti.⁷⁰ Za razliku od kolega, orijentiranih uglavnom tiskarstvu i knjižarstvu, Maksimović se okreće i drugim poslovima poput kupnje poljoprivrednog zemljišta.⁷¹

68 „(...) Pred dva mjeseca umro je u Gospiću u 70. godini života, poznati i ugledni gospićki građanin Marijan Župan. Posjedovao je nadaleko poznatu tiskaru (...)“ (-). Naši pokojnici. *Lička slova* br. 1., 2. veljače 1934., 3.

69 *Lički glas*, br. 1., 14. ožujak 1935., 1. Navedene novine su nastale na ideji slave pokojnog kralja Aleksandra te u duhu jedinstva i očuvanja Jugoslavije i nemaju nikakve poveznice s istoimenim novinama koje su u Gospiću izlazile u razdoblju 1925./1926.

70 Radi se o knjizi profesora Milana Japunčića „Kratka povijest Like i Krbave. Od najstarijih vremena do ukinuća Vojne krajine 1881“.

71 U katastarsko-gruntnim postupcima razvrgnuća zemljišnih zajednica, Maksimović je došao u posjed velikih komada zemljišta te je u sklopu njih izgradio gospodarske objekte s namjerom

Sl. 10. Detalj razglednice s nazivom tiskare Matije A. Maksimovića u prvom planu (putovala 1941. g., razglednica u vlasništvu autora)

Upravljanje nad tiskarom preuzeli su nasljednici te je pod dugogodišnjim, prepoznatljivim imenom nastavila raditi i dalje. Godine 1939. uselili su u prizemlje moderne, rekonstruirane stambeno-poslovne katnice u Kaniškoj ulici i time dodatno naglasili značaj ove tiskare.⁷² U istom razdoblju Kolačeviću je u dubokoj starosti od 93 godine umro tast, dobro znani najstariji dosad poznati gospički knjižar i knjigoveža Jure Krmpotić.⁷³ Ubrzo nakon njegova odlaska, u kolovozu iste godine proglašena je Banovina Hrvatska i naoko je izgledalo kao da će se godinama zaoštrene političke i gospodarsko-socijalne prilike možda ipak umiriti. No, 1939. godine u nekim dijelovima Europe već je bio započeo novi oružani sukob. U nagovještaj teških vremena, kroz usluge tiska uključen je i Kolačević koji 1940. godine tiska zbirku pjesama *Pjesme slobodi* mladog pjesnika Josipa Barkovića.⁷⁴ Također među posljednja mirnodopska izdanja

otvaranja ovčarske stanice. U svemu tome omela ga je nagla smrt od posljedica srčanog udara u dobi od 63 godine. Sahranjen je na gospičkom pravoslavnom groblju. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

72 Kuća je nekad bila u vlasništvu poštansko-trgovačke obitelji Vukelić, a otkupila ju je trgovačka tvrtka „Mihić-Radišić“ i 1939. godine rekonstruirala. U isto vrijeme navedena tvrtka je gradila najveću gospičku stambeno-poslovnu zgradu u Starčevićevoj ulici 17 (bivša zgrada „Visočice“, tzv. Stara robna kuća). U skladu s veličinom ovih dviju zgrada, a u cilju raspoznavanja, u obitelji Mihić su se koristili nazivi „velika“ odnosno „mala“ kuća. (Prema kazivanju potomka, gosp. Sergija Mihića, razgovor vođen 17. srpnja 2019.).

73 Naši pokojnici. *Lička sloga*, br. 7-9., 13. svibanj 1939., 8.

74 „(...) pjesme je tiskao u vlastitoj nakladi. Zbirku su gimnazijalci i preparandisti brzo prodali svaki po pet komada i imao je s čime platiti tisak tiskari Kolačević (...).“ ČULJAT, MARKO. 2019. *Likapedija*. Likapress, 18-19.

spada i knjižica poezije *Svijetli vidici* domaćeg autora Vladimira Jurčića, tiskana kod Maksimovića.⁷⁵

Sljedeće godine, rat je stigao u Gospić i u svom četverogodišnjem vihoru odnio tisuće života, među njima i Maksimovićeve nasljednike.⁷⁶ Tijekom ratnih godina tiskarska djelatnost svedena je na minimum i imala je u prvom redu propagandnu svrhu, s jedne strane početkom 1944. godine u gospičkoj okolici izlazi list *Putem bratstva*, a ubrzo uz njega i *Lički vjesnik* (Vezmar 1987: 77-79) dok se istovremeno u samom mjestu tiskaju novine *Velebit*.⁷⁷ U razdoblju nakon 1945. sa samostalnim radom prestao je i Kolačević.⁷⁸ U poslijeratnoj Jugoslaviji, tiskarska djelatnost obnovljena je pod nazivom *Okružna štamparija i knjigovežnica za Liku*⁷⁹, a ozbiljnije poslovanje unatoč lošim poslovnim uvjetima planirano je kroz utemeljeni Štamparski zavod *Ognjen Prica*⁸⁰ (Vojnović, 1962: 146). Zavod je bio smješten u konfisciranom prostoru Maksimovićeve prijeratne tiskare. Kasnije je spojen s redakcijom *Ličkih novina*.⁸¹

Zaključak

Pisana riječ oduvijek je imala svoju težinu, posebno značenje i utjecaj u društvu. Slobodni gradovi poput Senja imali su blagodat komunikacije s ostalim razvijenim dijelovima Europe, pa za novim izumima nisu zaostajali gotovo nimalo. Takav je slučaj bio i s tiskarskim strojem i prvim tiskanim knjigama. Iako cestovno udaljeni samo stotinjak kilometara, uslijed političkih i gospodarskih prilika onoga vremena trebala su proći tri stoljeća da prvi poznati tipograf sa svojim strojem iz Senja stigne u Gospić. Osim o samim tiskarama, njihovim izdanjima, lokacijama u mjestu, poseban osvrt posvećen je osobama koje su vodile svoje radnje s ciljem

75 Podatci o tisku preuzeti iz impresuma navedene knjige.

76 *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u 1941-1945*. 1989. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 179. i 1057.

77 Za informaciju o novinama *Velebit* zahvaljujem se dr. Ivanu Brliću koji mi je ukazao na njihovu lokaciju u NSK-u u Zagrebu.

78 „(...) osuđen 2. prosinca 1946. na 1 godinu lišenja slobode s prisilnim radom, uvjetno na jednu godinu i konfiskaciju tiskare i knjigovežnice(...)“. VUKIĆ, IVAN. 2012. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Zagreb, 804.

79 Izvještaj gimnazije u Gospiću za šk. god. 1946. – 1947.

80 „(...) štamparska industrija u ovom kraju nije nova, jer je i prije rata postojala (...) strojevi su u štampariji zastarjeli te se planira njihova izmjena i modernizacija (...)“

81 https://www.licke-novine.hr/z_impresum/z_uvodnik/uvod.html (pristupljeno 16. rujan 2021.)

da se uz njihov profesionalni rad ocrtaju i bezbrojne teškoće proizašle iz usko specijaliziranog i majstorskog posla kojim su se bavili. Bez obzira na vrijeme u kojem su djelovali, tiskarstvo je uvijek bilo pod povećalom vlasti i pod određenim pritiskom. Cenzure, zaplijene, oduzimanje tiskarskih strojeva, pljačke poslovnih prostorija, deložacije, sudski procesi, lišenja slobode samo su neki od nizova problema s kojima su se suočavali u svakodnevnom poslovanju. Danas, gotovo i stotinu godina od njihovog odlaska, u obliku knjiga, kalendara, novina, brošura, letaka, oglasa, pozivnica... ostaje zabilježen dio povijesti, dio jednog vremena i dio jednog postojanja. Da nije bilo njih koji su sve to evidentirali ostala bi ogromna praznina, a ovako su u naslijeđe ostavili nešto što ih čini velikanima svoga doba i zajednice.

Izvori

- *Almanah: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1921., sv. 1, god. 1921. – 1922.
- Arhiv Hrvatskoga glazbenog zavoda, Fond Hrvatskog pjevačkog društva „Kolo“, II-Kolo, programi 22-25.
- *Beogradske opštinske novine: službeni list beogradske opštine* (Beograd, 1887. – 1941.)
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKR župe Gospić 1878. – 1942 – parica
- HR-DAGS-109/1. Zbirka matičnih knjiga. MKV župe Gospić 1878. – 1942 – parica
- HR-DAGS-109/2. Zbirka matičnih knjiga. MKU Parohije Gospić župe Gospić 1885. – 1940. – parica (red. br. 32 za godinu 1937.)
- *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku* (Gospić, 1895. – 1911.)
- *Hrvatski list: glasilo hrvatske zajednice* (Osijek, 1920. – 1945.)
- *Ličaniin: časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu* (Gospić, 1886. – 1897.)
- *Lička sloga: novine za gospodarstvo i prosvjetu* (Zagreb, 1934. – 1941.)
- *Ličke novine: list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (Gospić, 1920. – 1921.)
- *Lički glas: neodvisni hrvatski list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (Gospić, 1925. – 1926.)
- *Lički glas: nedeljni list za narodnu prosvjetu, privredu i politiku* (Gospić, 1935.)
- *Lički Hrvat: seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo* (Gospić, 1922. – 1924.)
- Matica vjenčanih rimokatoličke župe sv. Nikole u Kraljevici, sv. III., str. 95., red. br. 6.
- *Narodne novine* (Zagreb, 1861. –)
- *Narodno jedinstvo: organ Demokratske stranke u Lici* (Gospić, 1920. – 1925.)
- *Primorac: list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo* (Kraljevica, 1873. – 1878.)
- *Prosvjeta: list za zabavu, znanost i umjetnost* (Zagreb, 1893. 1913.)
- Spomenica crkve Presvetog Trojstva u Otočcu
- *Sriemski Hrvat: list za politiku, pouku i zabavu* (Vukovar, 1878. – 1887.)

- *Србуи (Srbin): list Srpske samostalne stranke* (Gospić, 1898. – 1911.)
- *Starčevićanac: novine Starčevićeva kluba u Gospiću* (Gospić, 1907. – 1908.)

Literatura

- ARTUKOVIĆ, MATO. 1999. Srpska gospodarska, kulturna, prosvjetna i humanitarna društva. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, vol. 31, br. 3., 491-509.
- ARTUKOVIĆ, MATO. 2000. Pregled srpske izdavačke djelatnosti u Hrvatskoj (1883.–1903.). *Radovi, Zavod za hrvatsku povijest*, Zagreb, Vol. 32-33., 117-159.
- ANTIĆ, VINKO. 1975. Rad i djela senjskih tiskara XIX i XX stoljeća. *Senjski zbornik*, Vol. 6., No. 1., 151-158.
- BALEN, MARIJA-VICA. 2009. *Bili smo idealisti*. Zagreb: Disput.
- BALOTA, MATE. 1981. *Puna je Pula*. Pula: Čakavski sabor.
- BRILIĆ, IVAN. 2017. *Lička i senjska građanska društva*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- ČABRIAN, OLGA. 1993. Desselbrunner, Rudolf. // *Hrvatski biografski leksikon, svezak 3.* / Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 326-327.
- ČULJAT, MARKO. 2019. *Likapedija*. Gospić: Likapress.
- DESPOT, MIROSLAVA. 1953. Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843. – 1945., *Zbornik Matica hrvatska*, Zagreb, 635-636.
- DOŠEN, ANTONIA. 2013. Gospić u lokalnim novinama (Ličanin, Hrvat, Srbin i Starčevićanac) na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Vol. 45, No. 2., 327-344.
- DOŠEN, ANTONIA. 2020. Gospić u lokalnim novinama (Ličke novine, Narodno jedinstvo, Lički Hrvat i Lički glas) u Kraljevini SHS / Jugoslaviji. *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, Zagreb, Vol. 3, No. 2., 187-222.
- GABELICA, MISLAV. 2018. Pravaštvo u Gospiću od 1880-ih do 1914. *Senjski zbornik* 45, 305-343.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj krajini*. Zagreb.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2013. Gospić kao središte ličko-krbavske županije. // *Gospić: grad, ljudi, identitet.* / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 163-173.
- HORVAT, JOSIP. 1990. *Politička povijest Hrvatske*, 2. dio. Zagreb: August Cesarec.
- *Hrvatska enciklopedija 1 (A-Bd)*. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- *Hrvatska književna enciklopedija 1 (A-GI)*. 2010. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- HRVATSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON. 1993. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- GLAVIČIĆ, ANTE. 1975. Vlasnici i zgrade u kojima su djelovale senjske tiskare u IX i XX. stoljeća. *Senjski zbornik*, Vol. 6, No. 1., 141-150.
- JAKELFALUSSY, JOSIP. 1892. *Adresovnik ugarskih obrtnikah i trgovacah*. Budimpešta.
- JAPUNČIĆ, MILAN. 1936. *Kratka povijest Like i Krbave. Od najstarijih vremena do ukinuća Vojne krajine 1881*. Gospić.
- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, MIRA. 1998. Podružnica Hrvatskog Radiše u Gospiću 1920. – 1921. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 30., br. 2., 347-356.
- KOZINA, FILIP. 2016. Mladi Kranjčević i pravaštvo. *Hrvatska revija*, Matica hrvatska, Zagreb. 4-11.
- *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u 1941-1945*. 1989. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
- KRBAVAC, ANDRO. 1910. Spomenspis o četrdesetogodišnjici života i rada društva 1870-1910. Zagreb.
- LEBL, ARPAD. 1963. *Politički lik Vase Stajića*. Novi Sad.
- *Leksikon Ličana*. 2017. / Ivica Mataija (ur.). Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- OŠTRIĆ, VLADO. 1979. O počecima radničkog pokreta u Senju 1874. – 1914. *Senjski zbornik* Vol. 7, No. 1., 5-38.
- PERIĆ, IVO. 1995. *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću*. Zagreb.
- TOMLJENOVIĆ, ANA. 2011. *Smiljan i okolica*. Gospić: Državni arhiv Gospić.
- TOMLJENOVIĆ, ANA. 2013. Lička glasila (1886. – 2006.) i njihov doprinos kulturnom identitetu. // *Gospić: grad, ljudi, identitet*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 539-553.
- TURKALJ, JASNA. 2003. Senj i Senjani u pravaškom pokretu 1880-ih godina. *Senjski zbornik* 30., 287-320.
- VARIČAK-KERANOVIĆ, ŽELJKO. 2007. Pisani kamen, najstariji vodnogospodarski zapis. // *Identitet Like – korijeni i razvitak, knjiga I*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 625-636.
- VEZMAR, GOJKO. 1987. Partizanska štampa u Lici 1941. – 1945. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, vol. 19, br. 2., 61-79.
- VOJNOVIĆ, STEVO. 1962. *Ličko Polje*. Zagreb: Ekonomski fakultet.
- VUKIĆ, IVAN. 2012. *Lika i Podgorje na braniku doma i naroda*. Zagreb.

Mrežni izvori

- https://www.nhs.hr/novosti/150_godina_djelovanja_sindikata_graficara_i_medija_71049/, (pristupljeno 15. srpnja 2021.)
- https://www.licke-novine.hr/z_impresum/z_uvodnik/uvod.html (pristupljeno 16. rujna 2021.)

Gospić printing and bookkeeping activities from the demilitarisation of the Military Frontier to the Second World War

Summary

The paper presents the chronological development of organized printing and bookkeeping activities during the period from the middle of the second half of the 19th century until the Second World War i.e., the discontinuation of the operation of privately owned Gospić printing houses. Activities began with the arrival of the bookbinding craftsman Juraj Krmpotić from Primorje to Gospić and the opening of the first bookstore along with the provision of bookbinding services as a part of it. A whole decade would pass before the appearance of the first printmaker, Marijan Župan from Senj. His arrival soon opened the way for others, so for a period of more than half a century in Gospić there would always be at least two, and at certain points three well-organized printing houses with trained typographers, as well as capable and fast stackers. In addition to printing, printing houses bound books, and there were also separate bookstores. At the beginning of the 20th century the newcomer Matej Maksimović introduced a novelty on the market by creating a company that combined all the aforementioned services, thus beating his competition. All Gospić printing houses survived the First World War and preserved their printing houses and continued to work in the newly created state of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, in which they were joined by the new printing house Kolačević. Thanks to the role of Gospić in the interwar period as the administrative centre of the Lika area, with its steady gradual development, there was enough work for all printing houses and bookstores. Unfortunately, unlike the First World War, the consequences of the Second World War led to the collapse of the printing and book business in Gospić in the form in which it had existed continuously for more than sixty years.

Key words: Gospić, bookbinder, bookstore, stacker, printer, printing house.